

УДК 159.9:82–343 Д84

Ірина Дуркалевич

СПЕЦИФІКА ТВОРЕННЯ “Я-КОНЦЕПЦІЇ” У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Проблема вивчення “Я-концепції” належить до однієї з найважливіших проблем у психології. Згідно з М. Яримовіч (M. Jagułowicz), “питання пізнання зовнішнього світу та самого себе належать до найзахоплюючих, а спроби відповіді на них – до найскладніших” [16, с. 217]. Дана проблема привертає увагу науковців віддавна, та знання з цієї проблематики залишаються недостатніми, зокрема обмаль сучасних наукових досліджень, які б давали відповідь на питання взаємозв’язку соціально-культурних чинників, а саме сім’ї, у творенні “Я-концепції” підлітків. Пошук відповіді на це питання приблизив би до розуміння ролі чинників, у тому числі соціальних, які сприяють позитивному творенню “Я-концепції” у підлітковому віці.

Слід зазначити, що польські науковці М. Димковскі (M. Dymkowski) [13] та М. Яримовіч [15; 16; 17] звертали увагу на сутність поняття “знання про себе” (“Я-концепція”); Я. Козелецкі (J. Kozielski) [18] – на структуру, функції та розвиток “Я-концепції”; частково питання “Я-концепції” у підлітковому віці аналізувалось у праці Я. Рейковського (J. Reykowski) [24].

У рамках даної статті спробуємо проаналізувати специфіку творення “Я-концепції” у підлітковому віці на прикладі когнітивного підходу окремих західноєвропейських дослідників.

До основних завдань, які ставимо перед собою, належать: 1) розкрити сутність поняття “Я-концепція”; проаналізувати структуру й особливості формування “Я-концепції”; визначити найважливіші функції “Я-концепції”; 2) окреслити значення соціального чинника – сім’ї – у творенні “Я-концепції” підлітків.

Актуальність і новизну дослідження вбачаємо у тому, що воно є спробою аналізу специфіки формування “Я-концепції” у підлітковому віці з урахуванням контексту сім’ї й опирається на праці польських представників когнітивістів.

У даній статті проблему “Я-концепції” розглядаємо з позиції когнітивного підходу, опираючись, головним чином, на праці західноєвропейських (польських) науковців. Проблематика “Я-концепції” з позиції когнітивного підходу представлена такими західноєвропейськими

дослідниками, як М. Димковські [13], М. Яримовіч [15; 16; 17], Я. Козелецкі [18] та Я. Рейковські [24].

Когнітивний підхід до розуміння особистості акцентує на тому, що людина є суб'єктом, здатним пізнавати світ і самого себе. Згідно з М. Яримовіч, знати, орієнтуватися у тому, яким є світ та “яким є я” – це ефективна умова успішного функціонування [16, с. 218]. З позиції пізнавального підходу, важливим є розуміння функціонування особистості не лише на рівні “Я – світ”, але також на рівні особистісному, що включає багатогранний аспект розуміння себе. Виокремлення особистістю власного “Я” має місце на дуже ранніх етапах психічного розвитку людини [24], а процеси, які цьому сприяють, характеризуються безперервністю. Як зазначає М. Яримовіч, “Людина залишається (потенційно) у контакті з самою собою впродовж усього життя. Постійно може виступати у ролі предмета пізнання та пізнавальної проблеми. Самопізнання, нагромадження знань про себе – це процеси тривалі” [17, с. 65]. Пізнання себе базується на здатності розуму до самоспостереження та самоаналізу, завдяки яким “урухомлюються процеси тієї самої природи, які лежать в основі будь-якого пізнання. За посередництвом цих процесів психічний апарат організовує відбір інформації про даний предмет у систему знань. Коли ж інформація стосується власної особи, вона стає основою знань про себе, тобто про “Я” [16, с. 219]. Знання про себе тісно пов'язані зі специфічно людською потребою – розуміння себе, яка має ключове значення у процесі самопізнання. Важливість цього процесу зростає у міру усвідомлення того, що спостереження та розуміння себе впливає на розуміння та спостереження інших [22].

Спроба відповіді на питання “Який я є?” перебуває у сфері завдань проблематики “Я-концепції”. “Я-концепція” – це “ціла низка знань, яку людина має про себе, та ставлень до самого себе” [22, с. 19]. Згідно з Дж. Д. Кемпбеллом та іншими, “Я-концепція” складається з пізнавальних (самознання) та емоційних (самооцінка) компонентів, які відносяться до “Я” [8]. Структурні характеристики “Я-концепції” стосуються специфіки упорядкування системи пізнавальних та емоційних компонентів.

Звертаючись до запропонованого Я. Козелецкім розуміння самознання як повноти інформації щодо власної особи, репрезентованої у свідомості суб'єкта, Б. Браун (B. Braun) вказує на дуже широке розуміння цього поняття, підкреслюючи, що “інформація може стосуватися різноманітних обшарів особистого досвіду, мати різноманітний ступінь важливості й узагальнення (...)” [6, с. 35]. Поняття “самознання” як пізнавальної репрезентації “Я”, згідно з поглядами М. Димковського, стосується тієї частини знань, котра закодована у пам'яті особистості та за змістом відноситься

до “самого себе як цілісності або ж якогось аспекту тієї цілісності, а також її відносини зі світом (зокрема з іншими людьми)” [13, с. 6]. Такі знання надаються до декодування та переказу у вербальній формі. Артикуляція самознання лежить в основі самосвідомості – специфічно людській формі контакту людини з самою собою, важливим знаряддям самопізнання, завдяки якому “людина може виступати предметом пізнання самої себе і не лише знати щось про себе, але і пристосуватися до того, що доступне свідомості, у постаті оцінок і пов’язаних із ними емоційних переживань, таких, як почуття гордості, вини, сорому і т. ін.” [16, с. 219]. Це пристосування стосується другого компонента “Я-концепції” – самооцінки і доповнює питання “Яким я є?” питанням “Як я з цим почуваюсь?”.

Самооцінку розуміють як сукупність суджень, які стосуються здібностей, знань, умінь, особистісних рис [26] або ж як афективну реакцію людини на саму себе [28; 29]. На думку Б. Войцішке (B. Wojciszke) [28], самооцінка як афективна реакція на самого себе має подвійну природу – процесу або риси. Самооцінку як рису можна вимірювати і досліджувати з погляду її генези та наслідків. Правдива самооцінка вказує, що “діяння, які людина приймає, відповідають її можливостям” [24, с. 50]. Особи з високою самооцінкою характеризуються кращим самопочуттям, кращим станом соматичного здоров’я, вищим рівнем життєвих досягнень [28; 29] та низьким рівнем депресії [25]. Прагнення до позитивної самооцінки розглядають як один із найсильніших психологічних мотивів, прояви якого помітні у всіх людей, більшою мірою у тих, у кого висока самооцінка [19].

Занижена самооцінка є станом, у якому людина приписує собі нижчі можливості, ніж посідає насправді, не здатна оцінити свої здібності чи свою соціальну привабливість, “думає про моральні сторони своїх вчинків нижче, ніж вони на те заслуговують, сподівається від інших людей меншого, ніж належало б і т. ін. (...). Люди із “заниженою” самооцінкою не наважуються вирішувати складні завдання, оскільки не вірять, що зможуть їх виконати. Будучи учнями та студентами, вони задоволені трійками (хоча можуть досягти більшого), а як працівники вибирають завдання найпростіші та найлегші, оскільки побоюються, що зі складними завданнями не дадуть собі ради” [24, с. 50]. Головними наслідками низької самооцінки є обмеження активності особистості та нижчі досягнення, людина почувається збентеженою, особливо коли це стосується здібностей і вмінь. Особи із заниженою самооцінкою гірше радять собі зі стресом, застосовуючи менш ефективні техніки, вдаючись до стратегії втечі та пасивності

або поступливості [20]. Частіше переживають такі негативні емоції, як страх, почуття безнадійності, депресія [23]. На зв'язок самооцінки з іншими змінними вказують тривалі дослідження К. Тшесневського (K. Trzesniewski) та співпрацівників [27], які довели, що занижена самооцінка (vs висока самооцінка) у підлітковому віці може призвести у дорослому віці до низького добробуту в сфері психічного та фізичного здоров'я, гіршого рівня задоволення потреб в економічному аспекті та можливої злочинної поведінки. До цікавих висновків дійшли також дослідники І. Аронсон (E. Aronson) та Дж. Аронсон (J. Aronson) [1], котрі стверджують, що для особи із низькою самооцінкою здійснення якогось неморального вчинку не становитиме труднощів, оскільки не суперечитиме її уявленню про себе. Натомість для особи з високою самооцінкою цей дисонанс буде й надалі відчутний і змусить її опиратися спокусі здійснення неморального вчинку. Дослідження Аронсонів та Д. Метті [1] підтвердили гіпотезу про те, що особи з низькою самооцінкою частіше обманюватимуть (якщо матимуть таку схильність), ніж особи з високою самооцінкою. Результати проведених досліджень схиляють науковців до підкреслення ролі соціально-культурного середовища у формуванні самооцінки та відповідно пов'язаних із нею наслідків, зокрема у поведінковій сфері.

“Я-концепція” має характер змінний, динамічний і соціальний [15; 16; 17], тобто вказує на те, що особа не розвивається у порожнечі, а формування та конституювання пізнавальних та емоційних компонентів “Я-концепції” закорінені у різноманітних контекстах, пов'язаних, передусім, із системою індивідуального досвіду особистості та системою її взаємин з іншими [10; 11; 21; 24].

Специфіка творення “Я-концепції” у підлітковому віці

Підлітковий вік є одним із ключових періодів у життєвому циклі людини і пов'язується з відповідною системою завдань, можливостей, переваг, а також загроз, кризових моментів і втрат. Підлітковий вік функціонує як важлива ланка між дитинством і дорослістю. Медіаційний статус підліткового віку кумулює досвід із попереднього життєвого періоду і творить новий проект розвитку, завдяки якому можливий перехід у наступну життєву фазу – дорослість. З огляду на радикальні зміни, які відбуваються у всіх сферах функціонування особистості у цьому віковому періоді, можна говорити про його поворотний характер. У цей період “давніші взірці та схеми, сформовані у дитинстві, перестають виконувати свої функції, а нові ще не з'явилися. Усі вікові здобутки, усі здобуті компетенції, всі наукові та життєві знання, усі уміння, згромаджені за рі-

зноманітних обставин у період дитинства, проходять час великих випробувань” [3, с. 345-346]. Підлітки перебувають у ситуації пошуку, накопичення та систематизації нових візрів, а також ставлять перед собою нові цілі та завдання, які б гарантували їм ефективне функціонування у різних соціально-культурних сферах. У науковій літературі цей період окреслюється як третя фундаментальна ера в житті людини, для якої характерні зміни у сфері *psyche, soma* та *polis* [7].

Акцептація змін у сфері *soma* “дає підставу до самостійного будування власного життя, будування цілісного та стабільного “Я-образу”, окреслення своєї соціальної ролі та життєвих цілей” [3, с. 355].

Аналізуючи генезу та джерела “Я-концепції”, чимало дослідників звертають увагу на значущу роль підліткового віку. Зміни, які відбуваються у сфері *psyche* [7], зокрема в розвитку формального мислення та авторефлексії, надають можливості підліткам виступити об’єктом власного пізнання. Згідно зі З. Скорним (Z. Skorny), “у підростаючої молоді з’являється підвищений інтерес до власної особистості. З’являється прагнення дати відповідь на питання: Який я є? Яким є мій зовнішній вигляд? Як функціонує мій організм? Як Я поведжуся у різних життєвих ситуаціях? Які у мене здібності? Якою є структура моєї особистості?” [26, с. 7]. Пошук відповідей на ці питання тісно пов’язаний із процесом формування знань про себе. Власне у підлітковому віці самознання починає кумулюватися в авторське бачення себе [21].

Я. Козелецькі [18] виокремлює три ключові стадії розвитку знань про себе: *стадію елементарних знань* (3-4 рік життя), де відбувається формування самосвідомості, розуміння власної фізичної та психічної іншості, з’являються елементарні особисті думки, які стосуються зовнішнього вигляду, бажань і поведінки, які, однак, не творять ще системи; *стадію різноманітних знань про себе* (від 4 до 11-12 року життя); у цей період формується самооцінка й особисті настанови; характерною рисою цієї стадії є різноманітність знань про себе, однак усі вони мають розпорошений характер; *стадію зрілого знання* (від 12 до 24 років) становить ієрархічну структуру, яка складається з описів, самооцінки, особистих настанов, правил спілкування.

Підліток, згідно з Я. Козелецьким [18], перебуває на третій (після елементарних і різноманітних знань) стадії розвитку – стадії зрілого знання, яке є своєрідним містком між самознанням дитини та дорослої людини. Розвиток абстрактного мислення та нова соціальна ситуація сприяють формуванню у молоді ієрархічної структури власної особистості, яка містить самоопис, самооцінку та більш свідомі особисті роз-

думи, правила спілкування. У цьому віці самознання починають виконувати важливі функції: пізнавальну (дозволяють підліткам зрозуміти себе, задовольнити свою цікавість та побачити себе серед інших людей), інструментальну (значною мірою визначає життєві плани, впливає на вибір навчального закладу, а згодом і місця праці), мотиваційну (розбіжність між реальним та ідеальним образом мотивує та стимулює до формування власної особистості) та генеративну (завдяки абстрактному мисленню з'являється здатність змінювати свій особистий досвід, творити нову самооцінку та прагнення на підставі існуючих знань).

Кристалізація структурованої та прозорої “Я-концепції” створює підстави для реалізації одного з ключових завдань підліткового віку – опрацювання ідентичності [21]. Як зазначає З. Плужек (Z. Płużek), “від образу себе, від того, що людина знає про себе, що у собі акцептує, а що відкидає, від ставлення до самого себе залежить зрілість особистості, використання своїх можливостей, аспірацій та умінь, щоб віднайти власний життєвий шлях, на якому можна досягти найвищих життєвих досягнень у ставленні до того, що уже є” [22, с. 20]. Упорядкована, збудована на “надійній оцінці себе” “Я-концепція” сприяє переживанню власних вад і слабкостей, розвитку позитивних рис, збільшує контроль над вчинками й активізує різноманітні напрями діяльності [26]. М. Боньча-Томашевська (M. Bończa-Tomaszewska) та А. Колодзей (A. Kołodziej), [5] значущість “Я-концепції” вбачають у тому, що вона сигналізує про зв'язок між акцептацією власної особистості й акцептацією інших.

Як зазначають науковці, зокрема Л. Бакера (L. Bakiera), підлітки, самознання яких переповнені негативними категоріями, виявляють схильність до інтерпретування кожної ситуації як некорисної для себе [2, с. 94]. На думку Я. Козелецького [18], неадекватний самоопис чи низька самооцінка впливають на пізнавальну та соціальну активність. М. Червінська-Ясевіч [див.: 2, с. 95] вказує на істотний зв'язок між “Я-концепцією” молоді та прийняттям нею рішень щодо подальшого навчання.

Роль батьків у творенні “Я-концепції” підлітками

Підлітковий вік тісно пов'язується з трьома основними соціально-культурними світами: сім'єю, школою та групою однолітків [14]. Інші набирають статусу дзеркала, у якому зростаюча особистість вчиться пізнавати себе [9]. Згідно з М. Яримовіч, сприймання самого себе змінюється від змін оточення, які можуть визначати нові перспективи погляду на світ і власного місця у ньому [16]. Окрім цього, М. Яримовіч стверджує, що “Залежність від соціального оточення не зникає з розвитком здібностей до самостійного накопичення, перетворення, інтерпретування, асимілю-

вання і підпорядкування інформації” [16, с. 225]. Х. Бі (Н. Вее) зазначає, що “у підлітковому віці й надалі найважливішими залишаються взаємини підлітків із батьками та ровесниками” [4, с. 371]. Ровесники є одним із важливих середовищ задоволення актуальних для цього віку потреб, взірців і цінностей, а також простором, де молода особа має можливість конфронтувати самостереження зі спостереженнями інших. Не менш важливу роль у підлітковому віці відіграє сім’я. Попри розширення ідентифікаційних контекстів, у яких зростаюча особистість здійснює порівняння, сім’я й надалі залишається одним із найважливіших контекстів віднесення, який впливає на формування “Я-концепції” підлітка. Згідно з Я. Рейковським, існує висока кореляція між тим, як досліджувані оцінюють себе, і тим, як на, їхню думку, оцінюють їх батьки. Дослідник також зазначає, що на образ власної особи впливає характер взаємин між батьками (наприклад, самооцінка хлопців є набагато вищою у тих випадках, коли мати високо оцінює батька) й атмосфера сім’ї, позиція сім’ї у середовищі, а також соціальна ситуація групи, до якої належить дана особистість [24]. Великий вплив на формування пізнавальних та емоційних компонентів “Я-концепції” особи мають настанови / ставлення батьків як значущих осіб. Дослідження М. Боньчі-Томашевської та А. Колодзей [5] підтверджують значущість батьків як найближчого соціально-культурного оточення у формуванні самооцінки. К. А. Даттон та Дж. Б. Браун [12] зазначають, що особам із високою самооцінкою характерні добрі взаємини з матір’ю. Подібного висновку доходить і Я. Козелецькі [18]. Отже, представлені вище дослідження вказують, що сім’я залишається одним із ключових джерел, яке здійснює позитивний чи негативний вплив на емоційну складову “Я-концепції” – самооцінку.

Припускаємо, що отримані від батьків переконання про те що сімейне оточення акцептує молоду людину і підтримує її, впливатиме на позитивне уявлення про себе та загальну самооцінку і мотивуватиме до конструктивних дій.

Таким чином, аналіз наукової літератури, присвячений проблематиці “Я-концепції” підліткового віку показує, що цей процес зумовлений багатьма чинниками, серед яких, вагому роль відіграє соціально-культурний чинник, зокрема, сім’я. Подальшим кроком могло б бути проведення наукових досліджень “Я-концепції” сучасної молоді з урахуванням впливу соціального контексту – сім’ї.

Посилання:

1. Aronson E. Człowiek istota społeczna / E. Aronson, J. Aronson. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. — 438 s.

2. *Bakiera L.* Czy dorastanie musi być trudnym? — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2009. — 159 s.
3. *Bardziejewska M.* Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków // Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa / *A. I. Brzezińska* (red.). — Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005. — S. 345—377.
4. *Bee H.* Psychologia rozwoju człowieka. — Poznań : Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2004. — 723 s.
5. *Bończa-Tomaszewska M.* Akceptacja siebie a akceptacja innych ludzi u młodzieży w okresie dorastania i wczesnej młodości (próba skonstruowania metody badawczej) / *M. Bończa-Tomaszewska, A. Kołodziej* // Materiały do nauczania psychologii. Seria III. Metody badań psychologicznych / *L. Wołoszynowa* (red.). — Warszawa : PWN, 1973. — Tom 2. — S. 465—504.
6. *Braun B.* Rozwój samowiedzy a proces indywidualizacji // Studia nad spostrzeganiem relacji “Ja — inni”: tożsamość, indywidualizacja, przynależność / *M. Jarymowicz* (red.). — Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. — S. 41—63.
7. *Brzezińska A. I.* Psychologia rozwoju człowieka / *A. I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska* // Psychologia. Podręcznik akademicki / *J. Strelau, D. Doliński* (red.). — Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. — T. 2. — S. 96—315.
8. *Campbell J. D.* Self-Concept Clarity: Measurement, Personality Correlates, and Cultural Boundaries / *J. D. Campbell, P. D. Trapnell, S. J. Heine, I. M. Katz, L. F. Lavalley, D. R. Lehman* // Journal of Personality and Social Psychology. — 1996. — Vol. 70. — № 1. — P. 141—156.
9. *Czarnecka G.* Samobójstwo w świetle poglądów na temat rozwoju struktury “ja” // Młodzież w zmieniającym się świecie / *A. Keplinger* (red.). — Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001. — S. 107—115.
10. *Czerwińska-Jasiewicz M.* Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia. — Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 2005. — 141 s.
11. *Czerwińska-Jasiewicz M.* Samowiedza młodzieży w kontekście rozwoju myślenia w okresie dorastania // Rozważania o rozwoju i wychowaniu / *M. Czerwińska-Jasiewicz, E. Dryll* (red.). — Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 2007. — S. 31—40.
12. *Dutton K. A.* Global Self-Esteem and Specific Self-Views as Determinants of People’s Reactions to Success and Failure / *K. A. Dutton, J. B. Brown* // Journal of Personality and Social Psychology. — 1997. — Vol. 73. — № 1. — P. 139—148.
13. *Dymkowski M.* Samowiedza a psychologiczne konsekwencje ocen. — Wrocław : Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1989. — 150 s.
14. *Goodman R.* Psychiatria dzieci i młodzieży / *R. Goodman, S. Scott*. — Wrocław : Wydawnictwo Urban & Partner, 2000. — 351 s.
15. *Jarymowicz M.* Psychologiczne podstawy podmiotowości. Szkice teoretyczne, studia empiryczne. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. — 214 s.
16. *Jarymowicz M.* Spostrzeganie samego siebie: porównywanie “Ja — inni” // Psychologia spostrzegania społecznego / *M. Lewicka* (red.). — Warszawa : Książka i Wiedza, 1985. — S. 217—256.
17. *Jarymowicz M.* Spostrzeganie własnej indywidualności: percepcja i atrakcyjność odrębności własnej osoby od innych ludzi. — Wrocław : Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1984. — 116 s.
18. *Kozielecki J.* Psychologiczna teoria samowiedzy. — Warszawa : PWN, 1981. — 426 s.
19. *Lachowicz-Tabaczek K.* Empiryczna weryfikacja tezy o “nierówności” samooceny kobiet i mężczyzn // Czasopismo Psychologiczne. — 2001. — Tom 7. — № 1. — S. 33—41.
20. *Oleś P.* Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości. — Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1997. — 315 s.
21. *Oleś P.* Osobowość / *P. Oleś, K. Drat-Ruszczak* // Psychologia : Podręcznik akademicki / *J. Strelau, D. Doliński* (red.). — Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. — Tom 1. — S. 651—764.

22. *Phūżek Z.* Podstawy teoretyczne współczesnych kierunków psychosomatycznych // Problemy psychosomatyczne w chorobie wrzodowej żołądka i dwunastnicy / *J. Łazowski* (red.). — Warszawa : Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1985. — S. 9—32.
23. *Polino M.* Self-complexity, self-evaluation, and depression: an examination of form and content within the self-schema / *M. Polino, R. L. Woolfolk, J. Novalany, M. A. Gara, L. A. Allen* // *Journal of Personality and Social Psychology*. — 1995. — Vol. 68. — № 6. — P. 1108—1120.
24. *Reykowski J.* “Obraz własnej osoby” jako mechanizm regulujący postępowanie // *Kwartalnik Pedagogiczny*. — 1970. — № 3. — S. 45—80.
25. *Showers C.* Compartmentalization of Positive and Negative Self-Knowledge: Keeping Bad Apples Out of the Bunch // *Journal of Personality and Social Psychology*. — 1992. — Vol. 62. — № 6. — P. 1036—1049.
26. *Skorny Z.* Problemy samopoznania i samorozwoju. — Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. — 153 s.
27. *Trzesniewski K. H.* Low Self-Esteem During Adolescence Predicts Poor Health, Criminal Behavior, and Limited Economic Prospects During Adulthood / *K. H. Trzesniewski, M. B. Donnellan, T. E. Moffit, R. W. Robins, R. Poulton, A. Caspi* // *Developmental Psychology*. — 2006. — Vol. 42. — № 2. — P. 381—390.
28. *Wojciszke B.* Psychologia społeczna. — Warszawa : Wydawnictwo SHOLAR, 2011. — 635 s.
29. *Wojciszke B.* Psychologia społeczna / *B. Wojciszke, D. Doliński* // *Psychologia : Podręcznik akademicki* / *J. Strelau* (red.). — Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. — Tom 2. — S. 293—447.

References (translated and transliterated)

1. *Aronson E., Aronson J.* Człowiek istota społeczna (Man being social). Warszawa, 2009. 438 p.
2. *Bakiera L.* Czy dorastanie musi być trudnym? (Must growing up be difficult?). Warszawa, 2009. 159 p.
3. *Bardziejewska M.* Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków Adolescence. How to recognize the potential of teenagers // *A. I. Brzezińska* (ed.). *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa (Psychological portraits of man. Practical developmental psychology)*. Gdańsk, 2005. P. 345—377.
4. *Bee H.* Psychologia rozwoju człowieka (The Psychology of Human Development). Poznan, 2004, 723 p.
5. *Bończa-Tomaszewska M., Kołodziej A.* Akceptacja siebie a akceptacja innych ludzi u młodzieży w okresie dorastania i wczesnej młodości (próba skonstruowania metody badawczej) Self-acceptance and acceptance of others among adolescents in adolescence and early youth (attempt to construct a test method) // *L. Wołoszynowa* (ed.), *Materiały do nauczania psychologii. Seria III. Metody badań psychologicznych (Materials for teaching psychology. Series III. Psychological research methods)*. Warszawa, 1973. Vol 2. S. 465—504.
6. *Braun B.* Rozwój samowiedzy a proces indywiduacji (The development of self-knowledge and the process of individuation) // *M. Jarymowicz* (ed.), *Studies on the perception of relations, “Self – others”: identity, individualization, membership*. Wrocław, 1988. P. 41—63.
7. *Brzezińska A. I., Appelt K., Ziółkowska B.* Psychologia rozwoju człowieka // (Psychology of Human Development) // *J. Strelau, D. Doliński* (ed.). *Psychology. Academic Handbook*. Gdańsk, 2008. Vol. 2. P. 96—315.
8. *Campbell J. D., Trapnell P. D., Heine S. J., Katz I. M., Lavalley L. F., Lehman D. R.* Self-Concept Clarity: Measurement, Personality Correlates, and Cultural Boundaries // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996. Vol. 70. № 1. P. 141—156.

9. *Czarnecka G.* Samobójstwo w świetle poglądów na temat rozwoju struktury “ja” (Suicide in the light of views on the development of the structure of the “Self” // *A. Keplinger* (ed.), *Młodość w zmieniającym się świecie* (Youth in a changing world). Wrocław, 2001. P. 107—115.
10. *Czerwińska-Jasiewicz M.* Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia (Psychological development of young people and their ideas about their own lives). Warszawa, 2005. 141 p.
11. *Czerwińska-Jasiewicz M.* Samowiedza młodzieży w kontekście rozwoju myślenia w okresie dorastania (Self-knowledge of young people in the context of the development of thinking in adolescence) // *M. Czerwińska-Jasiewicz, E. Dryll* (ed.), *Rozważania o rozwoju i wychowaniu* (Reflections on the development and education). Warszawa, 2007. P. 31—40.
12. *Dutton K. A., Brown J. B.* Global Self-Esteem and Specific Self-Views as Determinants of People’s Reactions to Success and Failure // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1997. Vol. 73. № 1. P. 139—148.
13. *Dymkowski M.* Samowiedza a psychologiczne konsekwencje ocen (Self-knowledge and psychological consequences of ratings). Wrocław, 1989. 150 p.
14. *Goodman R., Scott S.* Psychiatria dzieci i młodzieży (Child psychiatry). Wrocław, 2000. 351 p.
15. *Jarymowicz M.* Psychologiczne podstawy podmiotowości. Szkice teoretyczne, studia empiryczne (Psychological basis of subjectivity. Theoretical sketches, empirical studies). Warszawa, 2008. 214 p.
16. *Jarymowicz M.* Spostrzeganie samego siebie: porównywanie “Ja — inni” (Perceiving oneself: comparing “I – others”) // *M. Lewicka* (ed.), *Psychologia spostrzegania społecznego* (Psychology of social perception). Warszawa, 1985. P. 217—256.
17. *Jarymowicz M.* Spostrzeganie własnej indywidualności: percepcja i atrakcyjność odrębności własnej osoby od innych ludzi (Perception of individuality: perception and attractiveness of self separateness from others). Wrocław, 1984. 116 p.
18. *Kozielecki J.* Psychologiczna teoria samowiedzy (Psychological theory of self-knowledge). Warszawa, 1981, 426 p.
19. *Lachowicz-Tabaczek K.* Empiryczna weryfikacja tezy o „nierówności” samooceny kobiet i mężczyzn (Empirical verification of the thesis of “inequality” women and men self-esteem). // *Czasopismo Psychologiczne* (The Psychological Journal), 2001. Vol. 7. № 1. P. 33—41.
20. *Oleś P.* Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości (Selected topics in psychology of personality). Lublin, 1997. 315 p.
21. *Oleś P., Drat-Ruszczak K.* Osobowość (Personality) // *J. Strelau, D. Doliński* (ed.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (Psychology. Academic handbook). Gdańsk, 2008. Vol. 1. S. 651—764.
22. *Phużek Z.* Podstawy teoretyczne współczesnych kierunków psychosomatycznych (Theoretical basis of contemporary psychosomatic trends) // *J. Łazowski* (ed.), *Psychosomatic problems in peptic ulcer of the stomach and duodenum*. Warszawa, 1985. P. 9—32.
23. *Polino M., Woolfolk R. L., Novalany J., Gara M. A., Allen L. A.* Self-complexity, self-evaluation, and depression: an examination of form and content within the self-schema. // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995. Vol. 68. № 6. P. 1108—1120.
24. *Reykowski J.* “Obraz własnej osoby” jako mechanizm regulujący postępowanie (“Picture of self” as a mechanism for regulating treatment) // *Kwartalnik Pedagogiczny* (Education quarterly), 1970. № 3. P. 45—80.
25. *Showers C.* Compartmentalization of Positive and Negative Self-Knowledge: Keeping Bad Apples Out of the Bunch // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1992. Vol. 62, № 6. P. 1036—1049.
26. *Skorny Z.* Problemy samopoznania i samorozwoju (Problems of self-knowing and self-development). Wrocław, 1993. 153 p.

27. *Trzesniewski K. H., Donnellan M. B., Moffit T. E., Robins R. W., Poulton R., Caspi A.* Low Self-Esteem During Adolescence Predicts Poor Health, Criminal Behavior, and Limited Economic Prospects During Adulthood. // *Developmental Psychology*, 2006. Vol. 42, № 2. P. 381—390.
28. *Wojciszke B.* Psychologia społeczna (Social Psychology). Warszawa, 2011. 635 p.
29. *Wojciszke B., Doliński D.* Psychologia społeczna (Social Psychology). // *J. Strelau* (ed.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (Psychology. Academic handbook). Gdańsk, 2008. Vol. 2. P. 293 — 447.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2013

И. Дуркалевич

Специфика формирования “Я-концепции” в подростковом возрасте

Проблема “Я-концепции” подростка является доминирующей темой в современной психологии. Данная статья посвящена анализу вопросов формирования “Я-концепции” подростка с позиции когнитивного подхода. В статье, главным образом, сосредоточено внимание на взглядах польских психологов-когнитивистов, таких как: М. Дымковски, Я. Козелецки, М. Яримович, Я. Рейковски. Анализируется структура и основные функции “Я-концепции”. Рассматривается специфика “Я-концепции” подросткового возраста. Значительное внимание уделяется роли родителей и семейной атмосфере, как одному из наиболее важных факторов в формировании “Я-концепции”. Результаты этого теоретического исследования показывают, что необходимо принимать во внимание влияние семьи на формирование “Я-концепции” подростка. Анализ научной литературы, посвященный проблематике “Я-концепции” подросткового возраста показывает, что этот процесс обусловлен многими факторами, среди которых важную роль играет социально-культурный фактор, в частности, семья.

Ключевые слова: “Я-концепция”, самооценка, подросток, семья, среда.

I. Durkalevych

Specificity of Forming “Self-concept” in Adolescence

The problem of adolescent’s “Self-concept” has become a prevalent topic in the modern psychology. This article is devoted to the analysis of the issues of adolescent’s “Self-concept” formation from the standpoint of the cognitive approach. Mainly, the article is focused on the views of Polish cognitive psychologists such as: M. Dymkowski, J. Kozieliński, M. Jarymowicz, J. Reykowski. The structure and main functions of “Self-concept” are analyzed in the study. The article also deals with the specifics of “Self-concept” in adolescence. The author pays great attention to the role of parents and family atmosphere as one of the most important factors in the formation of “Self-concept”. The results of this theoretical research indicate that it is necessary to take into account family influence on the adolescent’s “self-concept” formation. Analysis of scientific literature devoted to the issue of “Self-concept” formation in adolescence shows that this process is due to many factors, among which an important role is played by social and cultural factors, such as family.

Key words: “Self-concept”, self-esteem, adolescent, family, environment.

Рецензент – кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник І. М. Матійків